

הרב יעקב אפשטיין

דין ערלה בענף העולה מאילן שיבש*

שאלה

עץ מת וגזעו יבש עד גובה פני הקרקע, והנה עלה ענף מהשורשים שמתחת לארץ והוא מתפתח לעץ, האם צריך לספור לו שנות ערלה מחדש, ואם כן האם מדאורייתא. כמו"כ מה הדין אם יוצא מהגזע ומה דינו אם יוצא למעלה מטפח מפני הקרקע?

תשובה

א. נאמר בתוספתא (ערלה פ"א ה"ד):

"אילן העולה בין מן הגזע ובין מן השרשים חייב, ר' יהודה אומר: העולה מן הגזע חייב מן השרשים פטור".

וכך הביא זאת בכפתור ופרח (פנ"ד):

"תוספתא (ערלה פ"א ה"ד) אילן העולה בין מן הגזע בין מן השרשים חייב, רבי יהודה אומר: העולה מן הגזע חייב מן השרשים פטור".
וכן הרישא של הבריתא הובאה בספר יראים (סל' עה): "ותניא בתוספתא אילן העולה מן הגזע מן השרשים חייב בערלה" (ועי"ש בתועפות ראם אות יד שברר את הסוגיא).

וכן המאירי (ב"מ קיח ע"ב) באר:

"וכן לענין ערלה אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה אפילו בסמוך לקרקע הרבה הואיל ורואה פני חמה הרי הוא כאילן ראשון ואם אילן

ראשון אינו ערלה אף זה אינו ערלה, והיוצא מן השרשים הרי הוא כאילן בפני עצמו".

ג. במסכת בבא מציעא (ק"ח ע"ב-ק"ט ע"א) נאמר:

"דתניא: היוצא מן הגזע ומן השרשין - הרי אלו של בעל הקרקע, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מן הגזע - של בעל האילן, ומן השרשין - של בעל הקרקע. ותנן נמי גבי ערלה כי האי גוונא: אילן היוצא מן הגזע ומן השרשין - חייב בערלה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר מן הגזע - פטור, מן השרשין - חייב".

וא"כ בתלמוד הגירסא בדברי ר' יהודה הפוכה מאשר בתוספתא. בחסדי דוד (על התוספתא) תיקן את הגירסא וגרס: "ר' יהודה אומר העולה מן הגזע פטור מן השורשים חייב". וכן תיקן את הגירסא בחזון יחזקאל. וטעמא דמסתבר משום שהיוצא מן הקרקע הוא כביכול אילן חדש, ואילו היוצא מן הגזע הוא המשכו של האילן הקודם.

אבל בתוס' רי"ד בב"מ גרס כגירסת התלמוד לפנינו ולא כגירסת התוספתא. וכן בספר האשכול (הל' ערלה) כתב:

"גרסי' בסוף פרק הבית והעליה ותנן נמי גבי ערלה כהאי גונא אילן היוצא מן הגזע ומן השרשין חייב בערלה דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר מן הגזע חייב, מן השרשין פטור".

ג. הרמב"ן גרס בברייתא של ערלה (בב"מ וכן בגיטין כב ע"א) כי **לר"מ פטור מערלה הן העולה מן הגזע והן העולה מן השורשים**, ואילו לר' יהודה מן הגזע פטור ומן השורשים חייב. והסביר דעת ר"מ כך:

"והתם אפילו גבי ערלה טעמא אחרינא הוא משום דכיון שהוא יוצא במקום שאינו חייב בערלה שהוא עיקר השורש של אילן ישן פטור הוא דלאו נטיעה דחייב הוא אע"פ שיונק ממקום אחר".

וכן האור זרוע (ח"א, הלכות ערלה חדש ושביעית ס' שכז) כתב כגירסת הרמב"ן:

"תניא בתוספתא אילן העולה בין מן הגזע בין מן השרשים פטור. פי' פטור מן הערלה פי' בערוך כל גוף האילן מן הארץ ולמעלה נראה לעין וחמה זורחת עליו זהו גזע וכל שטמון בארץ ואין חמה זורחת עליו זהו שורש, ומיירי באילן זקן שעברו עליו שלש שני ערלה אבל אילן העולה מן הגזע ומן השרשים של אילן שלא עברו עליו שלש שני ערלה חייב בערלה".

עומדות לפנינו כמה גירסאות בתוספתא עצמה וכמה בתלמוד במס' ב"מ. ונראה שיש להתייחס לגירסת התלמוד כעדיפה כיון שהוא נלמד הרבה יותר מן התוספתא בצורה ישירה, ולכן נפלו בו פחות טעויות. ונראה ששתי הגירסאות בש"ס ב"מ הושו בדעת ר' יהודה שמן הגזע פטור מערלה ומן השורשים חייב בערלה, וחלקו בשיטת ת"ק (ר"מ) האם השווה עולה מן הגזע לעולה מן השורשים – לחייב בערלה או השווה את שני המצבים לפטור. ולכן אם פוסקים כר"י אין מחלוקת ביניהם אולם אם פוסקים כר"מ חלוקים ביניהם מן הקצה אל הקצה.

מצד פסיקת ההלכה נראה שהלכה צריכה להיות כת"ק אם הדעה מובאת כסתומה. אולם אם המחלוקת היא בין ר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה ועירובין מו ע"ב.

ד. הרמב"ם (הל' מעשר שני ונטע רבעי פ"י הי"ט) פסק: "אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה, מן השרשים חייב"...

ובכפתור ופרח (פנ"ד) תמה על הרמב"ם עפ"י גירסתו בתוספתא: "והר"ם כתב (מע"ש פ"י הי"ט) אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה מן השרשים חייב בערלה, הרי שהוא ז"ל סותר לת"ק והפך לר' יהודה". היינו לפי גירסת התוספתא שלפני הכפ"פ עולה כי הרמב"ם אינו כאף שיטה. וכן הכסף משנה העיר על הרמב"ם:

"אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה מן השרשים חייב. תוספתא אלא ששם שנויה בסגנון זה: אילן העולה בין מן הגזע בין מן השרשים חייב רבי יהודה אומר העולה מן הגזע חייב מן השרשים פטור ורבינו גירסא אחרת היתה לו ששנוי בה בדברי ת"ק מן הגזע פטור מן השרשים חייב. ובפרק המוכר פירות (ב"ב פב) פירשו רואה פני חמה זהו גזע שאינו רואה פני חמה זהו מן השרשים".

וכתב על דבריו בהגהות מחנה אפרים על הרמב"ם:

"משמע מדבריו (=של הכס"מ) דרבינו (=הרמב"ם) פסק כת"ק לפי גירסת רבינו וזה אינו דבהדיא אמרו סוף פ' הבית והעליה 'ותנן נמי ערלה כה"ג אילן היוצא מן הגזע ומן השרשים חייב בערלה דברי ר"מ, ר"י אומר מן הגזע פטור ומן השרשים חייב הרי דא"א לגרוס כמ"ש הוא ז"ל ורבינו פסק כר"י". (והופך דברי ר' יהודה כחסדי דוד וכו').

היינו המחנ"א מעיר שא"א להסביר ככס"מ שהיתה לרמב"ם גירסא בה דברי ר"מ הם כר' יהודה, שכן מן הגמרא בב"מ מוכח שלא כך.

ה. בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' קפה) ענה להג"ר ישעיה פיק מברעסלי:
 "מה שהגיה בתוספתא מסכת ערלה אילן העולה בין מן הגזע בין מן
 השרשים חייב, ר' יהודה אומר העולה מן הגזע חייב ומן השרשים
 פטור. והיה קשה לו דדברי ר"י כלפי לייא דודאי מן השרשים יותר
 ראוי להתחייב. ועפ"ז הגיה מעלתו הנוסחא בתוספתא כמו שהוא
 בב"מ דף קי"ט אילן היוצא מן הגזע ומן השרשים חייב דברי ר"מ ר"י
 אומר מן הגזע פטור ומן השרשים חייב. ועפ"ז התפלא הפלא ופלא
 על הכ"מ פ"י מהלכות מ"ש ונ"ר: הנה אהובי לא כן אנכי עמדי ולא
 היתה תמיהת הכ"מ על הרמב"ם על שפסק להחמיר מן השרשים
 יותר מן הגזע שהוא נגד התוספתא דודאי גם הכ"מ ראה הנוסחא
 בב"מ שמן השרשים חמור וזה ודאי ט"ס בתוספתא אלא דאכתי אף
 אם נהפך הנוסחא בתוספתא בדברי ר"י כמו שהוא בגמרא אכתי
 קשה כיון דר"מ שנוי בלשון ת"ק סתם ור"י שנוי בלשון יחיד ר"י אומר
 כו' א"כ אין הלכה כר"י דאף דלפי כללי הש"ס הלכה כר"י נגד ר"מ
 אבל לא במקום ששנוי ר"מ בלשון סתם. ובזה לא העלה ארוכה
 ממסכת ב"מ דאף דשם הובא הברייתא שמסיים דברי ר"מ מ"מ מאן
 יימר דלאו ברייתא אחרייתא היא ובברייתא זו שבתוספתא סתם
 כר"מ. ואם תרצה לומר לו יהי כן מ"מ כיון שהביא הגמרא ברייתא
 ששנוי דברי ר"מ ולא הביא ברייתא זו שבתוספתא ש"מ שזו
 שבתוספתא אינה עיקרית. זה אינו דבגמרא הוצרך להביא ר"מ ור"י
 מפורשים משום דקאי אדלעיל דקאמר ותניא נמי גבי ערלה כה"ג
 ובפרט לפי הנוסחא ואזדו לטעמייהו ולעולם ששני ברייתות נינהו וכיון
 דר"מ שנוי כאן בלשון ת"ק הוי ליה להרמב"ם למפסק כמותו ועל זה
 קאמר הכ"מ שבנוסחת הרמב"ם היה שנוי ברישא מן השרשים חייב
 ומן הגזע פטור וכוונתו דדברי ר"י שנויים בלשון ת"ק ובסיפא מסיים
 ר"מ אומר בין מן השרשים ובין מן הגזע חייב. זה הנלע"ד כוונת
 הכ"מ ולא העלים עין מנוסחא דב"מ כלל".

א. בחסדי דוד (שם) כתב:

"והרמב"ם פסק כר' יהודה עפ"י המחלוקת בספ"ק דשביעית מ"ח:
 אילן שנגמם והוציא חליפין מפח ולמטה כנטיעה מטפח ולמעלה

כאילן דברי ר' שמעון, ובירושלמי העמידו דעת ר' שמעון כשיטה ולחכמים דינה כנטיעה רק משיגום מן הארץ. והרמב"ם פסק כחכמים התם שם בשיטת ר' יהודה הכא".

היינו הרמב"ם לא פסק עפ"י הבריתא אלא פסק כר' יהודה משום המשנה המסייעת לשיטת ר' יהודה במס' שביעית.

עכ"פ להלכה נראה שהתקבל פסקו של הרמב"ם שהעולה מן השורשים חייב בערלה ומן הגזע פטור מערלה.

‡. לגבי אילן שנכרת והעלה ענף חדש פסק הרשב"א בתשובה (ח"ג ס' רלז):

"כל שנגמם מעם הארץ, חייב בערלה; שכן שנינו שם (שביעית פ"א מ"ז): אילן שנגמם, והוציא חליפין: מטפח ולמטה כנטיעה, מטפח ולמעלה כאילן, דברי ר' שמעון; ומאי דקאמר: כנטיעה, היינו לכל מילי, בין לעבודה של שביעית בין של ערלה, וכן פירש רבינו שמעון ז"ל שם. וזה שאמרו בירושלמי: דר"א בן יעקב ור' שמעון אמרו דבר אחד. ומכאן למד הרמב"ם ז"ל מה שכתב: האילן שנקצץ, חייב בערלה; ונקצץ מעם הארץ קאמר. ומסתברא, דדוקא נגמם עם הארץ, הא נשאר ממנו אפילו פחות מטפח, אין חייב בערלה, דר' שמעון ור"א בן יעקב הוא דאמרו: פחות מטפח, ולומר: דפחות מטפח, כאילו נגמם מעם הארץ. ולית הלכתא כותייהו, שהרי אמרו בירושלמי: דתרווייהו אמרו דבר אחד, והוה להו כחיד, ולא קי"ל כוותיהו, אלא קי"ל כרבנן, דאמרי: עד שיגמם עם הארץ, כדאיתא בירושלמי. וכ"ש, אם אינו רואה פני החמה, שנוהגת בו ערלה מפני מראית העין, ולא כמו שכתבת; דלא נחלקו עליהם חכמים, אלא כשנשאר על פני קרקע קצת, אע"פ שהוא פחות מטפח, הא כשנגמם מעם הארץ, שלא נשאר ממנו כלום, מודים חכמים שהוא כנטיעה; וכ"ש, היוצא מן השרשים המכוסים בקרקע. ומיהו, מה שהבאת עליה היא דהקונה אילן, לא מן השם הוא זה".

וכן נראה מפסיקת השו"ע (יר"ד ס' רצד ס"ח): "אילן שנקצץ וחזר וגדל מהשורש, אינו חייב אלא אם כן נקצץ מעל הארץ, ומונין לו משעת קציצה. אבל אם נשאר ממנו כל שהוא, פטור".

וע"ש בסכ"א שפסק השו"ע שנטיעה נמוכה מטפח חייבת לעולם בערלה משום מראית עין אבל אם כל הכרם כד פטורה. ובביאור הגר"א שהכריע עפ"י סוטה מג ע"ב.

ועל' ברכ"י ויר"ד סי' רצד אות י' שהעיר על הקושי ברמב"ם ומהר"י קורקוס שהתקשה בו. ועל' חזו"א (ערלה סי' ב אות ה) שפסק שהמרכיב ע"ג שורשים חייב במניין ערלה מחדש, והמרכיב ע"ג גזע פטור.

